هزری دەستکرد

نووسینی: نادر فەتحی
بۆکانی (شوانە)

مانگی پووشپەڕی
٢٠٢٠ی زایینی، ئاڵمان

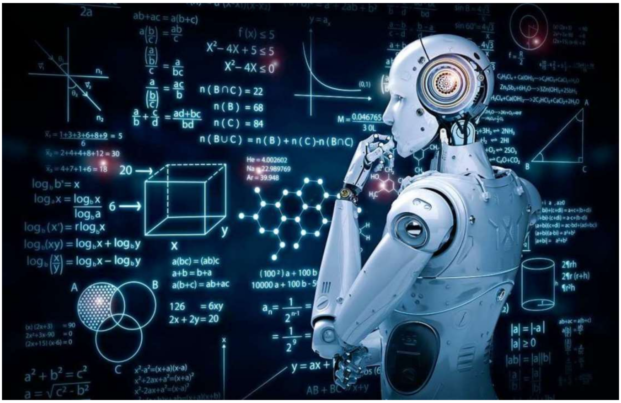

www.rojhalat.de

www.bokan.de

Email: redaktion@rojhalat.de

پێرست:

پێش گوتە: 2

ڕێگای ژیان 4

لێهاتوویی مرۆڤ 7

ڕزگارکردنی سەرمایەداری و ئەرکی هزری دەستکرد 16

پێش گوته:

مرۆڤی ئەمرۆ دەتوانی لە خۆی پرسیار بکات ئایا "هزری دەستکرد[1] چی بەسەر ئێمەی مرۆڤ و بۆچوون و وێناکردنەوەکانی لە جیهاندا دێنێ و چلۆن کارتێکەری لەسەر ژیانی داهاتووی دەبێ؟"

بۆ زۆربەی مرۆڤ ڕوون نییە هزری دەستکرد لە ڕوانگەی تێکنیکییەوە چلۆن کار دەکا یاخود چ دەورێکی گرنگ لە ژیانی ئەمڕۆ و داهاتووی ئیمەدا دەگێڕێ؟ پرسیار لێرەدا لەسەر جیهانی داهاتوو و ڕۆڵی مرۆڤە. جیهانێك کە تێکنۆلۆژی وەك کەرەسەیەکی ئۆتۆماتیکی ئیش ناکات بەڵکوو ئۆتۆماسیۆن خۆی بە شێوازی ئۆتۆماتیکی و سەربەخۆ دەستکاریی ژیانمان دەکات. ئێمەی مرۆڤ چلۆن دەبێ لەو کارە تێبگەین؟ ئایا هزری دەستکرد کام هەست لە ئێمەدا پێك دێنی و کام هەستمان لێ دەستێنێتەوە؟ کام سنوور دەبێ دابنێین بۆ ئەوەی ڕێگای ژیانی داهاتوومان شێوازێکی هێمن و ئارام بەخۆیەوە بگرێ؟

ئەم نووسراوەیە لە ڕۆژانیکی گەلێك گەرمی هاوینی ئەم ساڵدا نووسراوە و هێشتا کۆتایی بە مەترسی ویرووسی کۆرۆنا لە جیهاندا نەهاتووە. 'بیۆسیاسەت'[2]ی شاراوە کە مەودای نێوان مرۆڤەکان دیاری دەکا، بە شێوازێکی سامناك و بە ژان و ئازارەوە هەم لە ڕوانگەی کۆمەڵایەتی و هەم لە ڕوانگەی بیۆلۆژیکییەوە بۆمان ڕوون دەکاتەوە ئێمە چەندە بوونەوەرێکی لاوازین. چ دەرسەدێك لە ئیمەی مرۆڤ هەستیان بەو لاوازییە کردووە؟ کام لە ئیمە لەمرۆدا لەجیاتی پەیوەندی لەگەڵ مرۆڤەکانی دیکە، گیا، ئاژەڵ و ژینگە، پەیوەندایەتی زیاتر و سۆزداریی نیزیکتری لەگەڵ تەلەفۆنە مۆبایلەکەی هەیە؟

وێدەچێ زانستی تێکنیکی، پەیوەندایەتی مرۆڤ لەگەڵ بوونەوەرانیتر و ژینگەی سڕ کردبێ و ڕێگایەکی نوێی بۆ دیاری کردبێ. دەیان ساڵە مرۆڤ خۆی بە مەترسی ڤایروسی کامپیۆتێرییەوە خەریك کردووە و وێدەچێ مەترسی ڤایروسی ڕاستەقینەیان لە بیر چووبێتەوە. کام گەنج ولاو لەمرۆدا لە هەنبەر ڤایروسی بیۆلۆژیکی گوێدەداتە سلامەتی خۆی؟ ئەوە ڤایروسی کامپیۆتێری بوون بارودۆخی ئابووری جیهانیان ئیفلیج کرد نەك ڤایروسی بیۆلۆژیکی. ڤایروسی بیۆلۆژیکی سیستەمی سلامەتی مرۆڤ دەخەنە ژێر مەترسییەوە و ڤایروسی کامپیۆتێری هەڕەشە لە پەیوەندایەتیی کۆمەڵایەتی و

---

[1] هزری دەستکرد لە وشەی ئاڵمانییەکەیەوە "Künstliche Intelligenz" وەرگیراوە و بە ئینگلیزی دەبێتە "Artificial intelligence"

[2] بیۆ پۆلیتیك بە مانای هێزێکی سیاسی و تێکنیکییە کە کارتێکەریی لەسەر هەموو مرۆڤی کۆمەڵگاکان دادەنێ.

www.rojhalat.de / www.bokan.de

ئابووریمان دەکەن. شکی تێدا نییە هەر دووك ڤایروسەکان مرۆڤ لە خەوی نوقم بووی ناو جیهانی تێکنیکی مودێرن هەڵدەستێنێ. ڕاستەقینەی ڕاستییەکان دیجیتاڵی نییە. بەڵام لە خەونەکانی جیهانی سیلیسیۆم تاڵ "Silicium-Tal"[3] دا سروشتی چاوەڕواننەکراو بوونی نییە، بەڵکوو تەنیا پێشکەوتوو‌ییەکی بەردەوامی تێکنیکی نوێ لەبەر چاودەگیرێ. بۆ بڕیاردان لەسەر هەڵس و کەوتی داهاتووی مرۆڤ کەرەسەی ئاڵۆزی ژیر، دڵسۆزیی بۆ مرۆڤ دەکەن. مرۆڤ لێرەدا وەك بەشێکی سروشت لە ئەژمار نایە بەڵکوو بەشێکە لە هزری دەستکرد. ئێمە خۆ حیسابکەرێکی بیرکاریی نین، بەڵکوو بوونەوەرێکی ئاستەم، خەسارهەڵگر و بەسۆزین کە بەسەرهاتی ژیانی خۆمان دەگێڕینەوە بۆ ئەوەی بە هەستەکانمان بیانڕازێنینەوە. ئەگەر هاوسەنگیی ئاسایی ژیان پەکی بکەوێ، شێوازی ئاسایی ژینمان دەشێوێ و ڕادەوەستێت، نائارامی گەشە دەستێنێ، وارسکەمان (غەریزە) هاندەدرێ و دەبێتە هۆی وەکارخستنی بیری بیرمەندان.

ئەگەر گێڕاوەی بەسەرهاتی ژیانمان بکەوێتە ژێر پرسیارەوە، مرۆڤ لە دوورەوە و بەتایبەت کۆمەڵگاکان بە مەوداوە سەیری یەکتر دەکەن، لەپڕێکدا و لە دوورەوە مێژوویەکی ڕاهێنانی سەیروسەمەرە پێك دێ! سیاساتوانان بۆ بەرپرسایەتی گشتیی خۆیان لەسەر بارودۆخی سلامەتی مرۆڤ، هەروەها حاڵەتە ڕەوانی و دەروونناسی کۆمەڵایەتییەکان بەدوای ڕێگا چارەدا دەگەڕێن. بارودۆخی ئابووری بۆ ماویەکی کەم دەست لەپێشی و سەروەری خۆی لە دەست داوە. سروشتی دەوروبەرمان چێژیان لە ئاتموسفێر وەرگرت و مرۆڤیش پشوویەکیان خستە نێو بیرکردنەوەکانیانەوە. پەنجێرەکان وەك ئالترناتیڤێك بۆ بیرکردنەوە ماوەیەك بە کراوەیی مانەوە. چونکە بەو جوانییەی ئێمە ژیانی ڕۆژانەمانی پێوە دەڕازێنینەوە ئیتر نازانرێ خۆ بە چ شتێکەوە چڕ کەینەوە، بەڵام نیگا و لایەنی سەیرکردنەکەمان شەفافتر دەبێتەوە: لەسەر شێوازی بەڕێوەبردنی ژیانمان لە چوارچێوەی شێوەکاریی گشتییدا زانستی ئابووری و تێکنیك وێنەی بەختەوەریی داهاتووی ئێمە دەکێشنەوە. ئەم نووسراوەیەش جیا لەوە، هیچ هەوڵێکیتر نادات.

نادر فەتحی بۆکانی (شوانە)، ئاڵمان

[3] 'سیلیسیۆم تاڵ' یان 'سیلیکۆم ڤالی' شوێنێکە لە باشووری سانفرانسیسکۆ کە وەك ناوەندی تێکنۆلۆژی نوێ ناسراوە. نادر، ئەو تاڵە ئاڵمانییە و دەیلی ئینگلیزی هەمان دۆڵی کوردییە بە واتای دەرەی مێوان دوو بەرزایی.

ڕێگای ژیان

ئاخافتنەکە هەر لە سەرەتاوە هەوڵی لێك تێنەگەیشتن دەدا. لەسەر پرسیاری "ئایا کورەی زەوی ڕزگاریی دێت؟" ئەگەر من بایەم وەڵامم دەداوە: دوو پرۆسەی سەرەکی دەبینم کە مرۆڤ دەتوانێ ناوی هەڵس و کەوتی گەشەسەندنیان لەسەردا بنێت. یەکەمیان ئەو هەوڵدانەیە کە پرۆسەی بێ بەزەییانەی گەورەبوونەوە و هەڵمسان بوەستێنێ و لەجیاتی ئەوەی تەنیا سروشت وەك کانییەکی کانزایی سەیر بکا و کەڵکی لێ وەرگرێ، سروشتی زیندوو هەمیسان بدۆزرێتەوە. ئەو بزوتنەوە و چالاکییە درەنگ یا زوو هەوڵی پێشکەوتن لە سەرمایەداریی دەدا. هەر کەس ئەوەی نەوێ، دەبێ بیر لە ئالترناتیڤی یەخسیربوونی مرۆڤ بکاتەوە، کە مرۆڤی ساپییەن خۆی لە گاشەبەردی بیۆلۆژیکی رەها دەکا، تایبەتمەندییە کەسییەکانی و داهاتووی لە داتای پاشەکەوتووخراو لەسەر کەرەسە دیجیتالییەکان داوا دەکا کە بە تاقمێك بەڵێنی و ژیانی هەمیشەییەوە بەستراونەتەوە.

ڕەنگە تاقمێك مرۆڤ دڵی خۆیان بە سەرمایەدارییەوە گرێ نەدابێ، بەڵام باروودۆخەکە زۆر جیددییە. ئەگەر لە سەد ساڵی داهاتوودا مرۆڤی مێژووناس هێشتا هەر مابن، لەسەر نیوەی یەکەمی سەدەی بیست ویەکەمدا دەنووسن: مرۆڤ هەوڵی داوە جێی خودا بگرێتەوە، هاوکاتیش پلانێتی زەوییان وەها خاپوور کردووە کە لەڕاستیشدا تەنیا خوداکان دەیانتوانی لەسەر زەوی بژین.

مەترسییەکی گەلێك گەورە و مەزنە، سەردەمێکی گەلێك کورتە و خەڵکی داهاتووی ئەم هەردە زانیارییەکی ئەوتۆیان لەسەر ژیانیان نابێ چونکە دواتر مێژووناسێك بوونی نابێ مێژووەکەیان بۆ تۆمار بکا. ئایا دەتوانین پلانێتی زەوی لەو مەترسییە ڕزگار بکەین؟ یاخود ئایا مرۆڤایەتی لەو بەڵایە ڕزگاریی دێت؟ لە کاتێکدا تاریکایی مێشکی خۆمان دەدۆزین، و ڕووداوەکان بە وێنەی ڕەنگی تۆمار دەکەین، ئێمە تەنیا پەلەقاژەی ئینسانی بەڕێوە دەبەین – نەك ڕێگایەك بۆ گەیشتن بە "مرۆڤی کامیل" کە نیتچە لە سەردەمی خۆیدا ئاماژەی پێکردووە. ئەو شانازییەی کە مرۆڤی بەهۆی لێهاتووییەکانیەوە لە ئاژەڵ جیا کردەوە و گۆڕانی بەسەر پرۆسەی گەشەسەندن دا هێنا و کردیە سەروەری ئەم جیهانە، لە لایەکەوە بەرە بەرە بوونە هۆی تووناکردنی ژینگە، کانزا سروشتییەکان و ئاژەڵان و لەو لاشەوە بۆ پاساو دۆزینەوە و مانادان و درێژەدان بە ژیانیان چەمکگەلی وەك کۆیلەداری، فئۆدالیزم، ئایین، سەرمایەداری، کومۆنیزم، ئاتئیسم و لەو چەشنانەیان دۆزینەوە، کە ئەمرۆش مەترسییان بۆ درێژەدان بە ژیانی خۆیان، ژینگە و هەموو بوونەوەرانیتر پێکهێناوە.

کێ پێی خۆشە چەشنە مرۆڤی ساپییەن بە جیددی وەرنەگیرێت و لە داهاتووشدا وەك بوونەوەرێکی سەرکەوتوو لەسەر زەوی نەمێنێتەوە. بەهۆی زانیاریی و تێگەیشتوویییەکەیەوە دەتوانێ بەرەکەت بە خۆی، ئاژەڵ و ژینگەی دەوروبەری بگەیێنێ بەو مەرجەی سنوورەکانی خۆی بناسێ. بەو ڕادەیە کە ئێمە لەسەر بارودۆخی پلانێتەکەمان زانیاریی زیاترمان هەبێ و بزانین کاری تێکنیکی پێشکەوتوو چلۆن بەڕێوەدەچێ، بەهەمان ڕادەش بە ڕوونی دەیبینین کە هزری دەستکرد ناتوانێ بە تەواوەتی جێی مرۆڤی ساپییەن بگرێتەوە. ئێمە لە داهاتوودا کێ دەبین و چ ئەرکێکمان دەبێ، کەمتر پەیوەندیی بەوەوەهەیە چلۆن هەڵس و کەوت لەگەڵ کەرەسەی خۆڵقاندنی دەستی خۆمان دەکەین، بە هەڵسەنگاندن لەگەڵ تێگەییشتوویيمان سەبارەت بە دنیای بیۆلۆژیکی کە ئەمڕۆ بەهۆی کەمتەرخەمییەوە گرنگایەتی پێ نادەین، سەرەڕای ئەوەیکە دەشزانین ئیتر هیچ ئاڵترناتیڤێکیتر ناتوانێ جێگای ئەومان بۆ بگرێتەوە. بەڵام ئایا ئاگایی کۆمەڵگا لە سەرووی 'کات'ەوەیە؟ ئایا تێگەییشتوویی ئاساییمان لێ دەگەڕێ یاخود بەسە بۆ ئەوەی بزانین ئێمە کێین و هێندە باوەڕبەخۆییمان تێدا بەدی بکرێ لە هەنبەر کەرەسە و هزری دەستکردی خۆمان مەترسیمان تێدا پێك نەیەت؟

لە سەردەمی گەورەبوونەوەی مەترسی لە هەنبەر کارەساتی کەش و هەوا و بەگورجی هەڵمسانی کارەساتی ئابووریی جیهان زۆربەی نیشانە و پێوانەکان گۆڕانیان بەسەردا هاتووە. مرۆڤ ناتوانێ ئیتر لەسەر داهاتوو بدوێ وەك لە ڕابردوودا دەدوا. دیارە تێکنۆلۆژیای نوێ کارتێکەری لەسەری هەیە و مێژووی تێکنیك یەك لە سەرەکیترین سەرکەوتوویی و کەرەسەی گرنگی مرۆڤی ساپییەنە، کە خۆی بەسەر سروشتێکدا زاڵ بکا کە هیچ بەزەییەکی پێیدا نەیە. ئەوەیکە مرۆڤ بەرە بەرە دەبێ سەرنجی خۆی بە سرووشت بدات، ئەزموونێکی گەلێك پێشکەوتنخوازانەیە. ئەزموونەکانی شەست و حەفتا و هەشتاکان ئیتر کۆن بوون و پێشکەوتوو نەماون. بە شێوەیەکی سەرسووڕهێنەر و گورج لەمڕۆدا ئەو ئەزموونانە بۆمان بێگانە بوون.

ناکرێ لە ساویلکەیی سەدەی بیست و یەکەم، واتە پرس وڕا، ئاگایی و زانیاریی خۆش بین. بە هەمان شێوە سەبارەت بە بۆچوونی زانایان، بەرهەمەکانی پێشەسازیی وەك ئەو شتانەی تا ئەمڕۆ دەیانناسین و بوونەتە هۆی لەناوبردنی کانزا سروشتییەکانیش. ڕەنگە کارێکی دژوار نەبێ مێژووی پێشکەوتوویی زانیاریی تێکنیکی هاوکات لەگەڵ مێژووی پێناسینی ژینگەی وڵاتە ڕۆژئاواییەکان بگێڕینەوە. بە بڕوای من ئەو گێڕانەوەیە بەستراوەیی بە ڕوانگەی کاتی و کولتووری مرۆڤی جیاواز لە یەکتر نییە. بە واتایەکیتر ئەو مێژووە هەموو بەش و ناوچەکانی ئەم زەوییە و مرۆڤەکانی دەگرێتەوە.

هاوکات لەگەڵ پەرەسەندنی هزری دەستکرد و ئاسایی بوونی لەناو کۆمەڵگاکاندا، خەمخواری بۆ ژینگە لە حاڵەتی گشتی هاتۆتە دەر و بۆتە کێشەیەکی کەسی مرۆڤەکان.

مرۆڤ شێوازی گیاخواری، نەخواردنی گۆشت و بەرهەمی ئاژەڵان، هەروەها گرنگدان بە ژینگەی کردۆتە پیشەی خۆی بەڵام تەنیا لە بازنەیەکی بچووکدا. تاقمێك لە حیزبەکان پرۆپاگەندا بۆ ژیانی سروشتی و پاراستنی ژینگە دەکەن کە بەداخەوە لایەنگریان بە هەڵسەنگاندن لەچاو حیزبە سەرەکییە سوننەتییەکان گەلێك کەمە. ئەو جیهانەی لە لایەن مرۆڤەوە دروست کراوە پەرە دەستێنێ و جیهانی سروشتی بە پێی کات تووشی هەرەسهێنان هاتووە. لە حاڵێکدا سیاسەتوانانی سەردەم و بەرپرسانی ڕێکخراوە سەرمایەدارییەکان لەسەر باشییەکانی جیهانی نوێ و هزری دەستکردی مرۆڤ ئاخافتن دەکەن، مەزنترین کاولکاریی لەسەر بیر و مێشکی مرۆڤ بەرێوەدەچێ. بەڵام سەیر ئەوەیە لە کاتێکدا مرۆڤ بە ووردی فێرکراوە خۆی بە بارودۆخ و بەرهەمی پێشەسازیی، ناوەندی کارەبا و هەوا، شەقام و کەرەسەی هات و چۆی بەستراوە بە کاربۆن و ماکە زیانبارەکانیتر بۆ ژینگە خەریك بکات، بە شێوەیەکی سەیروسەمەرە لەهەنبەر لایەنی ئەرێنی و نەرێنی جیهانی دیجیتاڵی بێدنگی لێهێناوە. کامپیۆتر، لاپتاپ، تابلێت، تەلەفۆنی مۆبایل و ... بە بێ باتری کار ناکەن. ماکەی لیتیۆمی بەکارهاتوو بۆ ئەو کەرەسانە لە وڵاتانی شیلی، بۆلیوی یا ئارژانتینەوە سەرچاوەدەگرن و کارتێکەرییەکی گەلێك نەرێنییان لەسەر ژینگە، ئاژەڵ و مرۆڤ هەیە. تەپ و تۆزی ژەهراویی، توانەوەی بەفر و بەرزبوونەوەی ئاوی سوێر و کەمبوونەوەی ئاوی شیرین لە جیهاندا کێشە بۆ داهاتووی مرۆڤ و بە گشتی بوونەوەران پێك دێنن. بەهۆی چالاکیی شەڕخوازیی لە چەند گۆشەیەکی ئەم جیهانە ڕێکخراوە سوپاییەکان بە چاندنی مین لەناو زەوییەکاندا مەترسییان بۆ مرۆڤ و بەتایبەت مناڵان پێکهێناوە. وڵاتانی دیکتاتۆریی وەك ئێران بە ئەوپەڕی بێ شەرمییەوە لە پێش چاوی هەموو جیهان پێشلکاریی مافی مرۆڤ دەکەن، کەڵك لە سامانی وڵاتەکە و خەڵکەکەی وەردەگرن، بۆ بەڕێوەبردن و پشتیوانیکردن لە شەڕی خوێناوی نێوان وڵاتان و نەتەوەکانیتر. لە باشووری ئەفریقا بەهۆی چاوچنۆکی بۆ وەدەستهێنانی ماکەی پلاتین زۆربەی مرۆڤ زەوی و ماڵ و ژیانیان لە دەست داوە. تەواوی ئەو کارانە بۆ ئەوەی کەرەسەی نوێی پێ دروست بکەن و ژینگەی پێ پیس بکەین. لە ساڵدا زیاتر لە ١٥٠ هەزار تۆن کەرەسەی خراپ بوو یاخود لە مۆدکەوتووی ئەلکترۆنیکی تەنیا لە وڵاتی ئاڵمانەوە دەچێ بۆ وڵاتی چین.

بەڵام تاقمێکی گەلێك کەم تامەزرۆییان بۆ دوو لایەنەکەی دیکە هەیە: خەمخواری و پێویستی بۆ مانەوەی ژیانی بیۆلۆژیکی و پێشکەوتوویی تێکنیکی لە لایەن هزری دەستکردەوە. لەو ناوەڕاستەشدا پرسیارە کۆنەکان هەمیسان قوت دەبنەوە، مرۆڤ بوون بە چ مانایەکە؟ چاوەڕوانییە ڕاستەقینەکانمان کامانەن؟ داهاتوویەکی باش و پڕ لە ئاسایش چ مانایەکی هەیە؟ کام یەك لە بەها ئینسانییەکانی تێدا دەگونجێ؟ بەو هۆیەی باس و گفتوگۆکردن لەسەر پێشکەوتوویی زانستی تێکنیکی کە ئەو هەستە ئینسانییانەی تێدا بەدی ناکرێ و ناتوانی بیانناسێ، مەترسی بۆ داهاتووی مرۆڤ پیکدێنێ.

لێهاتوویی مرۆڤ

چەندە حەیف دەبێ ئەگەر مرۆڤ نەتوانێ لە کاتی خۆیدا ئاوڕێك لە ڕابردوو و هەڵەکانی بداتەوە و پێش بەو هەموو زیانە بگرێ کە بە خۆی، ژینگە و بوونەوەرانیتری گەیاندووە. مرۆڤ دەتوانن بە ئەزموون وەرگرتن لەو بەشە کۆتاییانەی مێژوودا گەلێك زانیاری لەسەر چۆنییەتی ژیانی خۆیان فێر بن. ڕووداوێکی گەلێك ناخۆشە لەمڕۆدا بە ئاشکرایی دەبینین هزری دەستکرد بەرۆکی بە فەلسەفە گرتووە و ناچاری کردووە مرۆڤ و بۆچوونەکانی بە چاوێکیتر سەیر بکا. هەر وەك وەرگری خەڵاتی نۆبێل هربێرت ئا. سایمن "Herbert A. Simon" (١٩١٦ - ٢٠٠١)ی ئەمریکایی ساڵی ١٩٧٧ فۆرموولەی کردووە: "گرنگترین پرسیار ئەوەیە کامپیۆتر چ کارێکی بەسەر مرۆڤ، وێناکردنەکەی و شوێنی ژیانی لەسەر ئەم ئونیوێرسامەدا هێناوە و لە داهاتوودا دەیهێنێ؟"

زیاتر لە دووهەزار و پێنج سەد ساڵە مرۆڤ خۆی بە سروشتەوە هەڵواسیوە. بەهۆی لێهاتویی، ژیری و چالاکیی بەردەوام و پەرەسەندنی زمان، فەرهەنگ، داب و نەریت و لێهاتوویی بڕیاردانی، ڕێگای خۆی لە بوونەوەرانیتر جیا کردۆتەوە. هەستی خۆناسین، بیرکردنەوە، ژیربوون و هەروەها لێهاتوویی هەژماردن و لێکۆڵینەوە ئەو تایبەتمەندیانەی بوون کە توانیویە شارستانییەتی پێ بونیات بنێ و خۆی بە شێوەیەکی خێرا بەسەر ناوچەکانی ئەم پلانێتەدا بڵاوکاتەوە. بەڵام کەرەسەی تێکنیکی و بەتایبەت هزری دەستکرد دەتوانن باشتر لە مرۆڤ ببینن، گوێیان لێ بێ، حیسابات و لێکۆڵینەوە بکەن. ئەوە بارودۆخێکی نوێیە و بۆ ئەوەی هزری دەستکرد وەپێش مرۆڤ نەکەوێ و نەیکاتە کۆیلەی خۆی، مرۆڤ ناچارە دەبێ ژیرتر و چالاکتر لە جاران بیر بکاتەوە و هەڵس و کەوت بکا.

بارودۆخەکە پارادۆکسە، هاوکات لەگەڵ ئەوەدا کە مرۆڤ خۆی لەگەڵ ئاژەڵ و سرووشت ڕێکدەخات، زیاتر و زیاتر خۆی لەگەڵ کامپیۆتردا هاڵدەسەنگێنێ. ئێستاش با بزانین بە چ ڕادەیەکی کەم توانای کامپیۆتر و هزری دەستکرد لەگەڵ بلیمەتی مرۆڤ یەك دەگرنەوە. ئەو هیوادارییی و چاوەڕوانیەی زانایانی ئەو بوارە هەیانبوو کە لە ماوەیەکی کەمدا پێشکەوتوویی لە ڕەهەندی بیر و هزری مرۆڤ پێك بێ، هەرەسی هێنا و بە ڕاست وەرنەگەڕا. هەمان بۆچوون لەملاشەوە هەر بێوەڵام ماوەتەوە. خوڵقێنەرانی هزری دەستکرد لە شەستەکانەوە تا ئەمڕۆ لەسەر ئەو باوەڕەن کاتێکی گەلێك کورت ماوە بۆ ئەوەی بە ئامانجەکەیان بگەن. ئەوان بەردەوام خۆیان بە بایەخی ئینسانییەوە خەریك کردووە و هەوڵی خۆگونجاندن لەگەڵ هزری دەستکرد دەدەن. هەموو جارێکیش

کارەکەیان هەرەس دێنێ. چونکە ناسینی ووردی سیستەمە ئامارییەکان ناتوانێ بلیمەتی ڕاستەقینە پێك بێنێت.

هزر یاخود بلیمەتی ئینسانی لەسەر لۆجیك و ئەندازیاریی لە تەمەنێکی دیاریکراودا کارتێکەری دەبێ. بلیمەتی ئینسانی هەمیشە لەژێر کارتێکەریی هەست، ئارەزوو، خورسکی ئینسانی و پەیوەندییەکانیدایە. بیر و بۆچوونێکی سالم دژ بە ژێربوونی عەقلانییەت ناوەستێ، بەڵکوو بە هەمان ڕادە بەها ئینسانییەکان لە ژێر کارتیکەریی بارودۆخەکاندا گۆڕانیان بەسەردا دێ. مرۆڤ بە گشتی زۆر کەم بیردەکەنەوە و لەویش کەمتر بیرکردنەوەی لۆجیکییە. ئەگەر باس لەسەر داهاتووی هزری دەستکرد بێ، ڕەخنەگرتن کارێکی لۆجیکییە بۆ مرۆڤ. ئەوەیکە بیرکردنەوەی مرۆڤ کارێکی لۆجیکی بەتەواوی مانایە، بۆچوونیکی بەتەواوی هەڵە و زێدەڕۆیانەیە.

زۆربەی زانایانی ئەو بوارە لەسەر ئەو بۆچوونەن کە هزری دەستکرد تەنیا ووشەیەکی بازاڕیی و تەبلیغاتیی ئەمڕۆییە بۆ ترساندنی مرۆڤ. بە پێچەوانەی کامپیۆتر مرۆڤ لەسەر شێوازی "ڕێسا و یاسا" بیر ناکەنەوە. جیهانی بڕیاردانیان بە ووردی سنووردار و دەورگیراو نییە و بە بارودۆخ و هەستەکانیانەوە بەستراوەتەوە. ڕۆحی ئینسانی خۆی ناخاتە چوارچێوەی سیستەمێکی پرۆگرامییەوە، بەڵکوو لە سەرەتاوە هەست، بیر، قسە و کردەوەکانی بڕیاردەر و بەرپرسن بۆ هەڵس و کەوتەکانی. بەڵام کامپیۆتر بە پێچەوانەی مرۆڤ کەرەسەیەکی ناتەوانە لەوەدا کە زانستی خۆی هەبێ و لێی تێ بگا. ئالفا گۆ "AlphaGo" پرۆگرامی کامپیۆتری ڕێکخراوەی گووگل خۆی نازانی چ کارێک بەڕێوە دەبا و ناشتوانێ ڕوونی بکاتەوە بۆچی. مرۆڤ چوارچێوەیەکی بۆ ئەو هزرە دەستکردە دیاری کردووە و لەو چوارچێوەیەدا دەتوانی هەڵس و کەوت بکا. هەر کارێك جیا لەو چوارچێوەیە بێ نایناسێ و ناتوانی هەڵوێستی لەهەنبەردا بگرێ.

ئەو کارانەی هزری دەستکرد لەمڕۆدا بەڕێوەی دەبەن، دیارە جێی خۆشحاڵییە کە بڕێك ئەرکی ئینسانی بەرێوە دەبەن، بەڵام بە هیچ شێوازێك ناتوانین لەگەڵ بلیمەتی ئینسانی هەڵیانسەنگێنین. هزری دەستکرد ڕەنگە لە تاقمێك ڕوانگەوە بلیمەت بێ بەڵام بە هیچ شێوەیەك بە تێگەیشتوویی یاخود ژیریی خۆیەوە پەیوەندیی نییە. ئەوەیکە لە داهاتوویەکی دیاریکراودا گۆڕانی بەسەردا بێ، هەر وەك دەیبینین جێی باوەڕ نییە. ئەرکی کامپیۆتر ئەوە نییە بە زوویی جێگای ئێمەی مرۆڤ بە تەواوەتی بگرێتەوە. گرنگتر لە هەمووشتێك ئەو دۆزراوەیەیە کە کامپیۆتر ناتوانێ جێگای مرۆڤ بگرێتەوە. کامپیۆتر فێری مرۆڤ دەکا لە ڕوانگەی ئاڵۆزیی لەڕادەبەدەر و ئاڵۆزیی چاوەڕواننەکراوی داهاتوودا خۆمان زیاتر بە بیرکردنەوە و دۆزینەوەی ڕێگاچارەی

کێشەکانمانەوە خەریك بکەین. زۆر لیهاتوویی بەرز و بە نرخ لە مرۆڤدا بەدی دەکرێ کە جیاوازیی نێوان مرۆڤ و کەرەسەی دەستکردی خۆمان دیاری دەکا.

ئەو هزری دەستکردەی کە یاری شەترەنج لە مرڤ دەباتەوە، هیچ هەستێکی ئینسانی تیدا نییە. دیارە هەر وەك زۆربەی فەیلەسۆفانی سەردەمی کەونی یۆنان و فەیلەسۆفانی سەردەمی ڕۆشنگری وەك ئیمانۆئیل کانت لەسەر ئەو باوەڕە بوون، کوڵی دەروون یاخود هەستیاری، کەمایەسیەکی نالۆجیکی ئینسانی نییە. بە بێ هەستەکانمان عەقڵ و فام ناتوانێ تێ بگا چ کارێك دەبێ بەڕێوە بەرێن. ئەوە پاڵنەری خواستی سۆزداریی و وەدیهێنانەکەیانە دبنە هۆی گەڕان بەدوای شادی ژیانی مرۆڤ. تەنانەت هەستکردن بە ئەرکەکانیشمان زیاتر لە "هەست" شتێکیتر نییە. ئەو ڕاستییە کە هزری دەستکرد بە یارمەتی سێنسۆری هەستپێکەری ئەلکترۆنی دەتوانێ لاسایی تاقمێك لە هەڵس و کەوتە ئینسانییەکان بکاتەوە، بە هیچ شێوازێك نایانهێنێتە پلەی هەستیاریی مرۆڤ. هزری دەستکرد ناتوانێ هەموو هەستەکانی ئینسانی بخوێنێتەوە. هەستەکان کاتێ پێك دێن کە هەستیاریی ببێتە هۆی هاندانی ئیدەکان. شێوەی ئالۆزی خەمباریی وەك بەزەیی پێداهاتن، پەشیمانی یا تەنیایی، هەروەها شێوەی ئالۆزی خۆشحاڵیی وەك شانازیکردن یا متمانەبۆخۆیی گەلێك دژوار دەخوێندرێنەوە. ئەوەیکە ئایا زانیاریی کۆکراوەی سێنسۆری ئەلکترۆنی، سەرلێشێواوی یا واق و وڕمان، ناهومێدی یا تۆڵەساندنەوە، کونجکۆڵی یا هیوادارییە، ناتوانێ هەستیان پێ بکا و تەنانەت جار و بار بە تەواوی، خۆیشی ناتوانێ بزانی ئەو زانیارییانەی هەیە. ماشێنی دەستکردی مرۆڤ ناتوانن ووردەکارییەکانی هەستە ڕاستەقینەکان وێنا بکەن و لێیان تێ بگەن.

هەستیارە سۆزدارییەکانی ئێمەی مرۆڤ بە ڕادەیەك ئەستەمن کە مرۆڤ لەگەڵ خوڕسکیی سرووشتی بوونەوەران گرێ دەدا. لەو خاڵەدا تەنانەت نیزیکی ئێمە لە گیاو گژەکان زیاترە هەتا لە ماشێنەکانی دەستکردی خۆمان. کارەساتی ڤایرووسی کۆڕۆنا کە زۆربەی مرۆڤی لە لاوازیی جەستەی خۆیان لەهەنبەر مەترسی نەخۆشیی ئاگادار کردەوە، دەبێ مرۆڤ لەو خەوە هەستێنێ کە دۆزینەوەی دووبارەی هەستە سروشتییەکان تەنیا بە ترسی هەستپێکراوەوە نەلکێندراوە. هاوکاتیش سەفەرێکی سەرنجڕاکێشە بۆ ناو شوێنێکی بیۆلۆژیکی کە تا ڕادەیەکی زۆر هێشتا زانیاریمان لەسەری نییە و لە تاریکیدا ماوەتەوە. مرۆڤ دەبێ تەنیا بیر لە سەد بلیۆن باکتری بە هەزاران چەشنی جیاواز بکاتەوە کە لەناو ڕیخۆڵەکانماندا ژیان دەکەن. قورساییی هەموو ئەو باکترییانە پێکەوە تەنانەت لە قورسایی مێشکمان زیاترە. ئەو باکتریانە کە زۆربەیان تەمەنیان لە مرۆڤ زیاترە، نەك هەر کارتێکەرییان لەسەر هەزمی ناو گەدە و ڕیخۆڵەکانمان، بەڵکوو لەسەر بیرکردنەشمان هەیە و لەوانەیە تەنانەت کارتێکەرییان لەسەر هەڵس و کەوتیشمان هەبێ؛ چەشنە ئوکۆ سیستەمێك کە ئێمە هەر وەك زۆربەی شتەکانیتری ناو سروشت هێشتا لێیان تێ نەگەییوین و زانیارییەکی ئەوتۆمان لەسەریان نییە.

زانایانی بیۆلۆژیکی نوێ کەمتر چاویان لەوەیە بزانن ژیانی بوونەوەرانیتری ناو سروشت چ گرنگایەتییەکیان بۆ مرۆڤ هەیە. ئەو زانستە زیاتر هەوڵی ئەو تێگەییشتووییە دەدا کە هەستیاریی، تێگەیشتن و ژیانیان لە هەنبەر بوونەوەرانی زیندوو بە چ مانایەکە. جا شەمشەمەکوێرە بۆ مرۆڤ چ گرنگایەتییەکی هەبێ، بە ڕاشکاوییەوە جیاوازیی هەیە لەگەڵ ئەوەیکە بۆ شەمشەمەکوێرە چ گرنگایەتییەکی هەیە کە شەمشەمەکوێرەیە. چارلز داروین جارێکیان گوتوویە هەر کەس لە پاویان (چەشنە مەیموونێکە) تێ بگا، فەیلەسۆفێکی مەزنترە لە جان لاك "John Locke". بەڵام تێگەیشتنی ڕاستەقینە لە پاویان بەو مانایەیە: "پاویان بوون بۆ پاویانێکیتر چ مانایەکی هەیە". ئەو چەشنە تاقیکارییە هەر وا بە ساکاریی چاوەدێریی بوونەوەرانی زیندوو ناکا، بەڵکوو چاوەدێریی ئەوە دەکا کە ئایا بوونەوەران لە ڕوانگەی خۆیانەوە چلۆن چاوەدێری یەکتر دەکەن. زانایان لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا ڕوونیان کردەوە کە بوونەوەران تەنیا لە ژینگەیکدا ناژین، بەڵکوو هەر بوونەوەرێك لە ژینگەی تایبەت بەخۆیدا دەژی.[4] ژینگەی من ئەو شوێنەیە کە من وەك ژینگە دەیناسم و دەیرازێنمەوە – جا جیاوازی نییە لای مێش، پەپوولە یا شێر و پلینگ یاخود لای مرۆڤ بێ. هەروەها سنووری شوینە هەستپێکراوەکەم سنووری ئەو جیهانەیە کە تایبەت بە منە. شوێن و کات، هەڵس و کەوت و ماناپێدان تەنیا دەسکەوتی زەینین – ئەزموونێك کە بە پێی زانایان دەبێ لە ناوەندی هەر بیۆلۆژییەك ڕاوەستابێ بەڵام تا ئەمڕۆ هیچ چالاکییەك لەخۆی نیشان نادا.

تەنیا لە دەیەی ڕابردووەوە ئەو پرسیارە کە چلۆن چەشنە بێگانەکان لە بیگانەبوونی خۆیاندا بە شێوەیەکی گونجاو و شیاو لێك تێدەگەن، هەمیسان ڕووناکایی خراوەتە سەر و ئەو دیاردەیە لە ئیان بوگوست "Ian Bogost" ئاکادمیسیەنی ئەمریکایی لە ئەنستیتۆی جۆرجیای تێکنۆلۆژیی ئاتلانتا لەژێر ناوی "دیاردەناسیی بێگانە" دا زیندوو کراوەتەوە.[5]

هەستیاریی مرۆڤ و ووشیارییەکەی تەنیا دوو لە چەندین لێهاتوویی و تایبەتمەندییەکانیترین. ئەگەر بەشی "عەقڵانییەت"ەکەی جیا بکەینەوە – دەبێ چ بوونەوەرێکمان بۆ بمێنێتەوە؟ ئەوە تەواو ئەو "جیهانی ئەزموون"ی کامپیۆترییەیە کە پرسیاری "دیاردەناسیی بێگانە" دەخولقێنێ. جیاوازیی خۆشەویستانەی وەك نێوان مرۆڤ و ئاژەڵ، سروشت و کولتوور، بکەر و بەرکار، بە گرنگ دانانرێن و لە بەر چاوی مرۆڤ بەتەواوی کەمڕەنگ دەکرێنەوە. لەحاڵێکدا مرۆڤ، ئاژەڵ و گیا و بوونەوەرانیتر بە هەڵسەنگاندن لەگەڵ هزری دەستکرد، لێك نیزیکترن. بەڵام جیاوازیی نێوان

[4] Jakob Johann von Uexküll: Umwelt und Innenwelt der Tiere, Springer 1909; ders.: Theoretische Biologie, Springer 1928, 2. Aufl.

[5] Ian Bogost: Alien Phenomenology, or What It’s like to Be a Thing, University of Minnesota Press 2012.

"دیاردەناسیی بێگانە" گەلێك زۆرە. كتێبێك بە ناوی "چلۆن مەیموون جیهان سەیر دەكەن" دەنووسرێ،[6] بەڵام كتێبێك لەژێر ناوی " كامپیۆتر چلۆن جیهان سەیر دەكەن" بێ مانایە و تەنیا بۆ جەفەنگ پێكردن دەبێ. هزری دەستكرد هیچ جیهانێك دروست ناكا و بە دڵنیاییەوە هەستی بوون لە جیهانێكی ئەوتۆیدا تێدا پەروەردە نابێ. بەڵام تەواو ئەو هەستە واتە "لە ناو جیهاندا بوون" پێداویستییەكی گرنگ بۆ هەموو ئەزموونە ئینسانییەكانە (هەر وەك بۆ هەموو بوونەوەرانیتری سەر ئەم هەردەش) كە چ شتێك پەیوەندیی بەوانەوە هەیە یا نییەتی. كۆگایەكی مەزن لە زانستی كول و بێ دەنگ ژیانی ڕۆژانەی ئیمەیان پێكهێناوە كە هەڵس و كەوت و زمانمان پێی دیاری دەكرێت. ماناكان بە شێوەی عەقڵانی پەرە ناستێنن بەڵكوو گوێڕایەڵی كۆنتێكستەكان دەبن. بیركردنەوەمان بۆ هەست، ئەخلاق و هەڵس و كەوتی ئاڵۆزمان گەلێك ئاستەمن. هەر تەوەرێك لەسەر ئاسۆی زانستی پێشووی كولتووری و بنەماڵە بۆمان دیاری دەكرێ. لەڕاستیدا بیركردنەوەی مرۆڤ ڕێگاچارەی لۆجیكی كێشەكان نین و بە پێچەوانەی هزری دەستكرد بەوەوە نەبەستراوەتەوە كە چێ دەبینین، بەڵكۆ خاڵی گرنگ ئەوەیە كە چلۆن دەیبینین. مەبەست "لە ناو جیهاندا بوون" بە ناچار بەو مانایەیە كە ئێمە دیاردەكان بە شێوەی ناچالاك و پاسیڤ هەست پێناكەین. ئەوەیكە ئیمە باوەڕمان هەبێ شتێكی ڕاستە یا نا، زیاتر پرسیارێكی ئیماندارییە، زۆر بەربڵاوتر لەوەیە كە خۆمان بیری لێ دەكەینەوە. زۆربەی كێشە و گرێكانی ژیانمان بە تێكۆشان یاخود بە چالاكیی بەردەوام دەتوانین لەسەر ڕێگا لابەرین. بۆ ئەوەی بتوانین خۆمان لەگەڵ ژیانمان ڕێك بخەین، زۆر كەم پێویستیمان بە بەڵگە هەیە. زۆر زیاتر ئێمە خۆمان بە متمانەكردن و بێ متمانەیی خۆمانەوە هەڵدەواسین. مرۆڤ، ئاژەڵ، شتەكانی دەوروبەرمان و مێدیاكان لەسەر ئەو شێوازە و بە بەردەوامی، بە چەكی هەستەكانمان ڕەنگ دەكەین و بە ڕاستەقینەیان دادەنێین. هەڵیاندەسەنگێنین و لەو شوێنەی شتێك نرخێكی لەسەر دانرابێ، دەبێ پێوانەیەك هەبێ كە ئەو چەشنە نرخ لەسەردانانەمان بۆ گۆنجاو بكا. لەڕاستیدا هەر بەو شێوەیەی هەستی پێ دەكەین جیهانی دەوروبەرمان زیاتر و بەهێزتر لەسەر نرخ دانان ساغ بۆتەوە هەتا لە ماكەی ئەتۆم. ئەگەر ئێمە متمانەكردن، ڕاستەقینە، ئازادی، دۆستایەتی، ڕێزلینان، پێزانین، ئەمەكداریی، وەفاداری، یارمەتیدان و هتد... بە بەهاكانی ئینسانی دابنێین و بیانناسین – و ئەو كارە بەڕێوەبەرین كە زۆربەی مرۆڤی ئەم جیهانە بەڕێوەی دەبەن – ئەوكات تەنیا وەك بەهاكانی زەینی خۆمان سەیریان ناكەین بەڵكوو بە شێوەی چاوەكی بەڕاستیان دادەنێین. لە ژیانی ڕاستەقینەدا لە هەموو زمانێكی فەلسەفی بەها ئینسانییەكان ڕۆڵێكی گەلێك بەرچاو دەگێڕن: وەك هەستی زەینی لە دنیای خۆماندا وەریان دەگرین، بە شێوەیەك كە وەك شتومەكی چاوەكی دەوروبەرمان سەیریان دەكەین.

---

[6] Dorothy L. Cheney und Robert M. Seyfarth: Wie Affen die Welt sehen. Das Denken einer anderen Art, Hanser 1990.

هزری دەستکرد بە پێچەوانەی مرۆڤ هەست بە هیچ بەهایەکی ئینسانی ناکەن. تەنانەت ئەگەر مرۆڤ هەوڵ بدا پرۆگرامی تەیبەت بە بایەخە ئینسانییەکانیشیان تێدا بگونجێنێ، هێشتا هەر ناتوانن بە شێوەی مرۆڤ هەست بە گرنگبوونی خۆیان بکەن. چونکە بایەخێکی ئینسانی کە نەتوانرێ هەستی پێ بکرێ، مانا و نرخیشی نابێ. چۆنیەتیی و چێژی خۆشەویستی، دۆستایەتی، جوانی، دڵڕفێنی، زانست و تێگەیشتوویی بە بێ هەستکردن و بەشداربوونی پێنج ئەندامی هەستیاریی مرۆڤ لێ تێگەیشتنیان گەلێك دژوارە. جێی سەرسووڕمان نییە کە کارێزمای کەسەکان لە لایەن سەگ، دۆلفین و فیلەکانەوە زۆر باشتر هەستی پێ دەکرێ بە هەڵسەنگاندن لەگەڵ هزری دەستکرد. هەر کەس بیەوێ ئەو بایەخە ئینسانیانە بە شێوەی پرۆگرام بنووسێ، دەبی بەوەش ڕازی بێ کە بۆن و بەرامیان، چێژ و جوانییان لێ کەم دەکرێتەوە و سارد و سڕ بە بێ هەستپێکردن و تێگەیشتوویی، هەڵس و کەوتیان لەگەڵدا دەکرێ. ئەو ڕاستییە کە هەڤاڵێکی باش بۆ ئیمە جێی ڕێز و خۆشەویستییە تەنیا بە هۆی کاتی پێکەوە ڕابواردنمان، پەیوەندیی نێوانمان، ژمارەی ووشەکانی گوتراوی نێوانمان، دڵۆڤانی و خۆشەویستی یا دیاری و نیزیکیەکانیترەوە بایەخی ڕاستەقینەی هەیە. هیچ هزرێکی دەستکرد ناتوانێ تێبگا بۆچی چالاکییەکانی ژیان بۆ مرۆڤ هێندە گرنگایەتییان هەیە و بەو شێوازە کاتێکی زێرینیان بۆ تەرخان دەکرێت. ئەو وێنانەی مرۆڤ لە ژیانیدا بینیویە و ئەو ئەزموونە تاڵ و شیرینانەی تاقی کردوونەوە و بە گۆشت و پێستەوە هەستی پێکردوون، لە لایەن هزری دەستکردەوە هیچ بایەخێکی نییە.

ئەوەیکە بایەخە ئینسانییەکان بە شێوەی چاوەکی سەیر دەکرێن، دەتوانین لەسەری باس و لێکۆڵینەوە بکەین، بەڵام ناتوانین نەڵێین کە بۆ مرۆڤ گرنگایەتییەکی گەلێك حەیاتییان نییە. تەنانەت ئەو کاتەی ئەو بایەخە سەرەکییانە لە زۆربەی کولتوورەکاندا بەهایان وەك یەك بێ و بە چاوێك سەیر بکرێن، هێشتا ناتوانێ لە ڕوانگەی هەموو مرۆڤێکەوە بە باش یا دادپەروەرانە هەستی پێ بکرێ. بۆ وێنە کارە هوونەرییەکانی پیکاسۆ دەتوانی بۆ کەسێك لەو پەڕی جوانیدابێ و بۆ کەسێکیتر ناشیرین بێ. ڕەنگە بۆ کەسێك دادپەروەرانە بێ ئەگەر هەموو مرۆڤێك داهاتیان وەك یەکتر بێ، و بۆ یەکیتر وا نەبێ. بایەخە ئینسانییەکان ڕەنگە لای مرۆڤ وەك یەك سەیر بکرێن بەڵام بەستراونەتەوە بە بازنەی کولتووری و داب و نەریتی تێگەیشتوویی مرۆڤ. لێرەدا بەو هۆیە ناتوانرێ بایەخە ئینسانییەکان وەك پرۆگرام لە هزری دەستکرددا بگونجێندرێن چونکە لە هەر شوێنێکی ئەم هەردە سەرەڕای جیاوازیی کەم لە نێوانیاندا بایەخە ئینسانییەکانیان لە ڕوانگەی خۆیانەوە سەیر و مانادەکرێنەوە. بۆ وێنە ئەگەر بایەخە ئینسانییەکانی وڵاتانی ڕۆژئاوایی بە مەحەك دابنێین ئەوانیش بە نۆبەی خۆیان بە پێی کات گۆڕانیان بەسەردا دێ و بە شێوەی ڕێژەیی سەیر دەکرێن.

کاتێ مرۆڤ ئەو چەمکانەی دێتە سەر ڕێی ژیانی بە بێ شك و گومان ڕایدەگرێ یاخود وەلای دەنێ، ڕێزی لێ دەگرێ یا شەرمی لێ دەکات و هاوکاتیش ئاوێتەی داب و نەریتی خۆی دەکا، ئینجا خووی پێ دەگرێ و کارتێکەرییەکی گەلێك مەزن لەسەر هەڵس و کەوتی دەبێت. مرۆڤ بە شێوازی ژیرانە دەوروبەری ژیان و ژینگەیان ڕێك و پێك ناکەن، بەڵکوو زیاتر تامەزرۆییان بۆ بارودۆخی زەینی ڕووداوەکانی ژیانیان هەیە. تامەزروویی سروشتی گیا بۆ تیشك، بەربەرەکانی ئاژەڵ لە هەنبەر برسێتی و ڕاوکردنی بۆ دێژەدان بە ژیان، لە مرۆڤی ساپییەندا جیاوازیی هەیە. هەر مرۆڤێك لە ڕوانگەی کەسایەتی کەسییەوە جیاوازی لەگەڵ ئەویتر هەیە. مرۆڤ ڕاو ناکا بۆ ئەوەی تەنیا خۆی پێ تێر کا بەڵکوو ڕاو دەکا چونکە چێژ لە ڕاوکردن دەبینێ. ئەوەیکە ئایا مرۆڤ کەوتۆتە دوای چێژوەرگرتنی زیاتر لە ژیانی، یا تا ئەو جێگەیەی بۆی گونجاو بێ لە ئازار و ناخۆشییەکانی ژیانی دووری بکا، بەستراوەتەوە بە ڕوانگەی مرۆڤەکانەوە. ئەو شتەی ئیمە بۆ لای وێنەکانی ژیان، مۆسیقا، فەلسەفە، وەرزش یا نووسینی بەرنامەی کامپیۆتێری ڕادەکێشێ بڕیارێکی لۆجیکی نین، تەنانەت بەو هۆیەی هەموو شتێك ڕێژەییە، لە ڕێگای لۆجیکیشەوە مرۆڤ ناتوانی سەداسەد بڕیاری لۆجیکی بدا. لەوانەش گرنگتر ئەوەیە چلۆن گەورە دەکرێین و لە چ بازنەیەکی کۆمەڵایەتیدا ڕادەهینرێین و بۆ چ کار و چالاکییەك تامەزرۆیی لەخۆمان نیشان دەدەین. ئەو کارە دەبێتە هۆی ئەوەیکە مرۆڤ بە شێوازی جیاواز لەیەك و بەستراوە بە داب و نەریتی خۆیانەوە هەست بە بایەخە ئینسانییەکان بکەن و هەڵس و کەوتی لەگەڵدا بکەن.

هیچ کەسێك بە تەنیا و لە فەزایەکی بێ هەوادا گرنگایەتی بە بایەخە ئینسانییەکان نادا. مرۆڤ بوونەوەرێکی بەستراوە بە کۆمەڵن و چالاکییەکانیان بۆ ئەوە نییە کە ئامار یاخود ئەندازیارییەکانی پێ دیاری بکەن بەڵکوو کارتێکەرییان لەسەر مرۆڤەکانیترە – تەنانەت ئەگەر کەسێکی نەناسراو، هونەرمەند، سیاسەتوان، زانیار و هتدیش ... بن. بایەخە ئینسانییەکان و تامەزرۆییەکان ئەگەر گۆاستنەوی لەگەڵدا نەبێ و لەناو مرۆڤە جیاوازەکاندا ئاڵ و گۆڕ نەکرێن، مانایان نابێ. بە پێچەوانەی مرۆڤ، هزری دەستکرد بەو شێوەیەی ئەو دیاردانە بۆ مرۆڤ گرنگایەتی فیزیکی و حەیاتییان هەیە، کۆمەڵ ناناسێ و کولتووری کۆمەڵایەتی و هەست بە ناسین کردن و بایەخدان بە بەها ئینسانییەکان ناتوانی تەخمین بکا. ئیمە چین و خۆمان بە چی دەزانین، ئەو شتەیە کە مرۆڤیتر لە ئیمەدا دەیبینن و بۆخۆمانی دەگێڕینەوە. چۆنکە جیاواز لە کەرەسەی چێکراو، مرۆڤ لە پەیوەندایەتی خۆی و بەستراوە بە مێژووەوە بوونەوەرێکە کە بە مەیلەوە لەسەر خۆی و ڕووداوەکەنی مێژوویی دەوروبەری چیرۆك دەگێڕێتەوە. لەڕاستیدا زۆربەی کاتی ژیانی ڕۆژانەمان لەسەر ئێستا و حاڵی حازردا ساغ نەبۆتەوە بەڵکوو بەردەوام وێنەکانی ڕابردوو یا داهاتوومان وەربیر دێتەوە بۆ ئەوەی بە ئاوێتەکردنی لەگەڵ ئێستای ژیانمان بەستێنیکی مانادار و پڕبایەخی لێ ساز کەین و هیچ گرنگیش نییە ئەو بەستێنەمان ئەزموون کردبێ یا تەنیا گێڕاوە بن یاخود لە فیلمدا

بینیبێتمان. ئێمە خوومان گرتووە لەگەڵ خەونەکانمان باشتر وووردتر هەڵس و کەوت بکەین بە هەڵسەنگاندن لەگەڵ ڕاستەقینەی ژیانمان. ئیمە سەرەڕای ئەوەیکە دەشزانین ڕاستەقینە نییە، کاتی سەیری فیلمێك دەکەین، هەستی سۆزداریمان هاندەدرێ و دەگرین یا بە هاندانی هەستی خۆشەویستی خۆمانی پێ بەختەوەر هەست پێ دەکەین.

ئەو لیهاتووییە کە مرۆڤ بتوانێ لە ئێستای ژیانیدا لەگەڵ داهاتوو و ڕابردووی ژیان بکا، بارودۆخێکە کە هیچکات هزری دەستکرد ناتوانی لێی تێ بگا. هەر ئەزموونێکی ژیان خۆی لەخۆیدا بێ وینایە تەنانەت ئەگەر دووپاتیش بێتەوە. تا چ ڕادەیەك ژیانمان بە چرکەیەکی دیاریکراوەوە بەستراوەتەوە و لە چ ئاسۆیەکی کاتییدا پێك دێ، ڕووداو و چالاکییەکانی ژیانمان پێك دێنێ. دیارە ئەو کاتە سنووردارە و لە هەر سەردەمێکی ژیاندا وەك یەك نییە. لە سەردەمی منداڵیدا زۆر بە ئەسپایی تێپەڕ دەبێ و لە سەردەمی پیریدا گەلێك بە پەلە. ئەگەر مرۆڤ بۆ هەمیشە ژیانی کردبایە ڕەنگە بە کۆکردنەوەی ئەزمونی زیاتر بڕیارەکانی ژیانی بە تەواوی بە شێوەیەکیتر و جیاواز دەربڕیبا و لەوانەیە بۆ بایەخدان بە ڕووداوە جیاوازەکانی ژیانمان کێشەیەکی گەلێك مەزنترمان بۆ دروستبوایە.

هەست، تامەزرۆیی، بایەخە ئینسانییەکان و کات بۆیە لە ژیاندا گرنگایەتییان هەیە چونکە ئیمە وەك هەستی کەسیی خۆمان ئەزموونیان دەکەین. بە پێتوونی هەستپێکردنەکانم و خۆناسینم تەنیا لە دەوری "من" دەگەڕێن، ناوەندێك کە سەرەڕای ئامارەکانی پشکێنەری مێشك و فەیلەسۆفان کە ئاماژەی ڕاستەوخۆی پێ ناکەن، هەستی پێدەکەم. ئەو "من"ە لە ژووری بەرزترین قاتە، کە هەموو هەڵس و کەوتی ڕۆحی، سۆزداریی و ویستەکانم تێدا هات و چۆ دەکەن. تەواوی ئەو هەستانە کارتیکەرییەکی مەزنیان لەسەر هەڵس و کەوت، بایەخدان بە بەها ئینسانییەکان و چلۆنایەتی ئەخلاقمان هەیە. تەنیا بەو هۆیەی ئیمە خۆمان وەك "من" هەست پێدەکەین، دەتوانین بیر لەسەر هەڵس و کەوتەکانمان بکەینەوە و بەرپرسایەتیان لە ئەستۆ بگرین. تەواوی ئەو کارە وورد و ئاستەمانە لیهاتووییەکی ئینسانین کە هیچکات هزری دەستکرد ناتوانی هەستیان پێ بکا.

هەستەکانمان، بایەخە ئینسانییەکانمان، خۆناسینی کاتیمان، هەست بە"من" کردنەکانمان و لیهاتوویی ئەخلاقیمان بۆیە بەو شێوەیەن کە هەن، چونکە لە درێژەی مێژووی گەشەسەندندا سەلماندوومانن. ئەوانە هەموویان خۆگونجاندنێکی نەخوازراون لە بوونی سنووورداری کاتیی ئیمە لەسەر زەوی. ئیمە بە یارمەتی ئەوانەوە ڕێگای خۆمان لە ژینگەیەکی ئاڵۆزی فیزیکی - بیۆلۆژیکی و کولتووریدا دەدۆزینەوە. ئەزموونەکانمان نرخێکی ڕەوانیی نەبەستراوەی مرۆڤایەتی نییە بەڵکوو لە پێناو خزمەتکردن بە خۆگونجاندنمان لەگەڵ ژینگە و مرۆڤەکانی دەوروبەرماندایە. بلیمەتی وووشیاری ئێمە گەلێك مەزنن، بەڵام نەك بۆ سەیرکردنی جیهانێکی چاوەکی و بابەتی،

بەڵکوو بۆ ئەوەی خۆمانی تێدا بگونجێنین و ژیان بکەین. چالاکیی و توانای خۆناسینی ئێمە بۆ وێناکردنی جیهان و هاوکاتیش ئەو هەستەی بۆ خۆمان پێکی دێنین کە لە ناو ئەو جیهانەدا ژیانی پێ بکەین، پێویستی بە لێهاتووییەکی ژیرانەیە کە هزری دەستکرد هەرگیز ناتوانێ پێی بگا.

هزری دەستکرد جیهانێکی دەستی سێهەمە. جیهانی دەستی یەکەم ڕاستەقینەیەکی چاوەکییە لە هەموو شتەکان کە لە ژووری خۆناسینی مرۆڤدا شاراوە دەمینێتەوە و مێشکی مرۆڤ بە تیگەییشتوویەکی سنووردارەوە ناتوانێ هەستی پێ بکا بەڵکوو تەنیا وەك جیهانێکی دەستی دوو دەتوانێ لای خۆی وێنای بکا. ئەگەر بەشەکانی ئەم جیهانە بە چەمکەکانی دیجیتاڵی وەك بیت، بایت، کیلۆبایت و مێگابایت هەڵسەنگێنین بەرهەمیکی ئینسانی پێك دێنین کە هەمان جیهانی دەستی سێهەمە. ئەو جیهانە سەرەڕای لیهاتوویە پێشکەوتنخوازەکانییەوە زۆر ئالۆز نییە، بەڵام بە شێوەیەکی بەرچاو ڕێك و پێکە. ئەو جیهانە لە ژمارەی کامیلی بیرکاری پیکهاتووە: ژمارەی باینێری، لۆژیکی نەگۆڕ، پێناسەی وورد و ئالگاریتمەکان. ئەوان تەواو بەو شێوەیەن کە مرۆڤ خۆی ئارەزووی کردوون.

ئەو گوتەیەی بەردەوام لە لایەن کاربەدەستان و سیاسەتوانانەوە دووپات دەکرێتەوە کە "ئەرکی داهاتوو دەبێ لەسەر شانی مرۆڤ بێ" پێویستی بە شۆڕشێکی بیر و هزر و تێرامان لە سەر ڕێگای ئەمرۆی ئێمەوە هەیە. چونکە ئەگەر لە ڕاستیدا ئەرکی ژیان لەسەر شانی مرۆڤ دابنرێ، ئیتر ئەرکی تێکنیك وەك بازاڕێکی پارە دەرهێنان و هێزبەدەستەوەگیراو نامینێ و ئەو شتەی لێی دروست دەکرێ ئیتر ماڵوێرانکەر نابێ بەڵکوو زیاتر سەردەمیکی بیۆلۆژیکی ڕێزلێنان لە یەکتر و کات بۆ ئارام بوونەوە و ڕاوەستاویی لێ بەرهەم دێ. ئایا سەردەمێکی داهاتووی لەو چەشنە جێی وێناکردنە کە لەوێدا کەسەکان بەرژەوەندی خۆیان لە ناوەڕاستی ئەو چاخەدا ببیننەوە؟ ئەوانە کێن کە هاندەری پێشکەوتوویی بۆ پەرەپیدانی هزری دەستکردن؟ هەروەها پرسیارێکیتر: بۆچی و لەبەرچی تامەزرۆیی زیاتر بۆ تێکنۆلۆژیای ووشیار و هزری دەستکرد لە خۆمان نیشان دەدەین؟

ڕزگارکردنی سەرمایەداری و ئەرکی هزری دەستکرد

کۆمەڵگای پیشەسازیی سەدەی بیست و یەکەم کێشەی ناسنامەی زانستیی نییە — کە وابوو پێویستیشمان بە هێزێکی لەڕادەبەری وەك هزری دەستکرد بۆ دۆزینەوەی چارەسەر نابێ. ئەگەر دۆنالد ترامپ خۆی لە ڕێککەوتنامەی کەش و هەوای کیۆتۆ و ڕێککەوتنامەی ئەتۆمی ئێران دەکشێنێتەوە و لەسەر بەرژەوەندی سیاسی و ئابووری خۆی نەتەوەی کورد لە سوریا بەجێ دەهێڵێ و سەگ و گورگی ئوردۆغانیان تێ بەردەدا، نەتەوەیەک کە بۆ سەرکوتکردنی داعش بە گیان و دڵ هەزاران شەهیدیان دا، ئاڵترناتیڤێکی وەك هزری دەستکردیش هیچ کارێکی لەدەست نەدەهات و بە دڵنیاییەوە نەیدەتوانێ هەڵوێستی ترامپ بگۆڕێ. ئەگەر هزری دەستکرد بهاتبایەتە سەر ئەو ئیدەیە و ڕێگای بە ئینسانییەت نیشاندابایە چلۆن بتوانن بەسەر سەرمایەداریدا سەرکەون، کێ لەسەر ئەو ڕێنوماییەی خۆشحاڵی دەکرد و کێ ئەو کارەی بەڕێوەدەبرد؟ بۆ بەربەرەکانی لەگەڵ کێشەی ڕاستەقینە و دۆزینەوەی ڕێگاچارەیەکی گونجاو لە سەرەتاوە دەبێ جیهان لە دەستی قازانجی کورتبینانە و وێرانکەری تیجاری ڕزگار بکرێ. بەڵام ئامانجێکی ئەوتۆ لە لایەن کاربەدەستانی هزری دەستکرد و پارمەتیدەرە داراییەکانیانەوە نە بەرنامەی بۆ داڕژاوە و نە جێی بیر لێکردنەوەیە. ئامانجی هەموو هزرێکی دەستکرد کونترۆڵی زیاتر و وەدەستهێنانی پارەی زیاترە؛ لەوانەیە لەو پێناوەدا پیشکەوتوویی سڵامەتی و نیزامی و بەڕێوەبردنی باشتری ئەرکەکان، خەرجی کەمتر و تەنانەت زانستی گشتی باشتریشی بۆ هاووڵاتیان بەدواوە بێ. ئەو وێناکردنە کە زۆربەی چالاکییەکانی هزری دەستکرد بە مەبەستی تاقیکاریی و پشکنین بۆ درێژکردنەوەی تەمەنی مرۆڤ، دابینکردنی ژیانی باشتر و ڕاحەتتر بۆ هەموو مرۆڤێکە، شتێکی بێگانەیە.[7]

بۆ ئەوەی لە دینامیکی ئەو تەوەرە تێبگەین بۆچی لەمرۆدا بە شێوەیەکی بەرچاو ئەرکەکان بە هزری دەستکرد دەسپێردرێ، دەبێ خۆمان بە پەرەسەندنی سەرمایەدارییەوە خەریك بکەین. لە پرۆسەی یەکەم شۆڕشی پیشەسازیی سەدەکانی هەژدە و نۆزدەدا سەرمایەداریی لیبڕاڵی جێ و شوێنی فیئۆدالیزمی لە تەواوی ناوچەکانی ڕۆژئاوای ئورووپادا گرتەوە. فیئۆدالیزم ئیتر نەیدەتوانی پەرەسەندنی گورجی بازاڕەکان کونترۆڵ بکا. کەرەسەی هەڵم کە شۆڕشی پیشەسازیی بەوان دەستی پێکرد بەردەوام خێراتر و بە خەرجێکی کەمتر و لە کاتێکی گەلێك کەمتردا ژمارەیەکی

[7] So der KI-Forscher Jürgen Schmidhuber in meiner Sendung PRECHT vom 20. Oktober 2019; https://www.zdf.de/gesellschaft/precht/precht-206.html. Minute 15.28.ff.

بەرچاوی بەرهەم پێکدێنا کە بووە هۆی ئیفلیج کردنی کاری دەستی مرۆڤ. بۆ وێنە بەرهەمی خوریی چندراو بەهۆی کاری هەرزانی مرۆڤی ناوچە ژێردەستە ئیستعماریەکانی ئینگلیز زیاتر و زیاتر لە بازارەکانی ئورووپادا مشتەری بۆ دەدۆزراوە. بەرهەمی داب و نەریتی پێشوو کە زۆربەی بەستراوە بە هونەر و ئەزموونی چەندین سەدەی مرۆڤ و هێزی دەستی بەرهەم دەهینا، تێکشکا. بازاڕی ئازاد و دەرخستن و خواستن جێی بەرهەمەکانی پێشوویان گرتەوە. بەڵام سەرەتای سەدەی نۆزدە کێشەیەکی سەرەکی پێکهات. کرێارانی چنراو (جۆڵایی) واتە بەرهەمهینەرانی جل و بەرگ هاوڕێ لەگەڵ بەرهەمهینانەکە پەرەی نەستاند، چونکە خاوەن و سەرمایەدارانی کارخانەکان داهاتێکی کەمیان بە کرێکاران دەدا. تەنیا لەو ڕێگایەوە دەیانتوانی لە ڕوانگەی ئابوورییەوە بەربەرەکانی لەگەڵ ڕەقیبانی بازاڕی ئازادی ئابووری بکەن.

سەرکەوتوویەکی گەلێك مەزنی بەرهەمهینان لە دەسپێکی سەدەی نۆزدەوە هاوڕێ لەگەڵ هەژارییەکی بەرچاوی خەڵک، دەستی پێکرد و قەیرانی ئابووری و ناڕەزایەتیی کرێکاریی بوونە هۆی دەسپێکی شۆڕشی سوسیالیستی و کۆمۆنیستی لە زۆربەی وڵاتانی جیهان. بەڕێوەبەرانی حکوومەت بە شێوەیەکی ناهومێدوارانە لە نێوان ویستی خاوەن کارخانەکان بۆ پیکهینانی بازاڕی ئازاد و خۆ کشاندنەوەیان لە کار و باری سەرمایەداران و هاوکاتیش بۆ بەجێهینانی نیازی سیاسەتی کۆمەڵایەتی لەناو بێ دەرەتانییەکی دژواردا نوقم ببوون. چونکە بە بێ سیاسەتی کۆمەڵایەتی نە بازاڕی ئابووری دەپشکووت و نە ئاشتی ناو کۆمەڵگا مسۆگەر دەکرا. لە کۆتایی بەربەرەکانی سیستمە کۆمەڵایەتییەکاندا بە داگیرساندنی دوو شەڕی جیهانی و کاولکارییەکانیانەوە، دوو بەرەی بلووکی ڕۆژهەڵاتی ئورووپا واتە سوسیال کۆمۆنیستی و بازاڕی ئازادی سەرمایەداری ڕۆژئاوایی پێکهاتن. ویستی لیبراڵی بازاڕی ئازادی ئابووری و ئیدەی سوسیالیستی واتە ئاسوودەیی و ئاسایشی گشتی ئاوێتەی یەکتر کران و بارودۆخێکی گەلێك باو و گونجاویان بۆ پارێزگاریکردن و ڕزگاریی سەرمایەداری پێکهینا.

هەڵمسانی سیستەمی سەرمایەداری و پەرەسەندنی هرچی زیاتری پێشەسازی و تیکنیکی بووە هۆی دۆزینەوەی کەرەسەی کامپیۆتر کە بەرە بەرە بە شێوەیەکی خێرا هاسانکاری و یارمەتیدەری کاری ڕۆژانەی مرۆڤ بوون. بەو ڕادەیەی کاری بەڕێوەبردنی جیهانی پێشەسازی نوێ ئاڵۆزتر دەبۆوە بە هەمان ڕادەش پێویستی بە کەرەسەیەکی گورج واتە هزری دەستکردی مرۆڤ زیاتر دەبۆوە. تەنانەت پشکێنەری ناوداری هزری دەستکرد پێدرۆ دۆمینگووس "Pedro Domingos" لە زانستگەی واشینگتۆن دەڵێ: "زانستی سروشتی بە بێ یارمەتی کامپیۆتر بە هیچ شێوەیەك

نەیدەتوانی وەك ئەمڕۆ پێشکەوتوو بێ."[8] ئەگەر لەو ڕوانگەیەوە سەیری بکەین سەرکەوتوویی دیجیتالکردنەوەی کاری ڕۆژانە ئەرکێکی گەلێك لۆجیکی و گرنگ بووە. ئەو کارە هەلێك بۆ سەرمایەداری ئابووری گونجاو دەکا خۆیان بەسەر جیهاندا بڵاو کەنەوە و کۆمەڵگایەکی ئاڵۆزی گلۆبالی پێك بێنن. سەودا و مامەڵە، بەرهەمی کارخانە و دەوڵەتی و ڕەوتی ئابووری ئێستا دەتوانن باشتر، خێراتر، کاریگەرتر و هەرزانتر بخرێنە بەر دەستی کڕیار. داتا و زانیاریی ئانالۆگ دەکرێنە دیجیتالی و پرۆسە و مودێل، زیمۆلاسیۆن و پێشبینی و دوور بینیکردن هاسانتر و شەفافتر بوونەتەوە.

سەرەڕای ئەوەش پێشکەوتوویی تێکنیکی لەمرۆدا لایەنیکی نوێی باشی هەیە کە خۆی لە هی پێشوو جیا دەکاتەوە چونکە ئەوان ئۆتۆماسیۆن ئوتۆماتیك دەکەن! تێکنۆلۆژیای هزری دەستکرد کەرەسە یاخود تووڕێکی پەیوەندایەتی وەك تەلەفۆن، ئوتوموبیل، بۆمب و راکێت ، نین بەو شێوەیەی ئیمە پێشتر دەماننناسین، بەڵکوو ئێمەی مرۆڤ بارودۆخیکمان بۆ دروست کردوون کە خۆیان بڕیار لەسەر ئەو ئاڵترناتیڤانە دەدەن کە بۆمان دیاری کردوون. کەرەسەی تێکنیکی بۆ یەکەم جار لە مێژوودا دەکرێن بە "سووژە". بەو کارە بە شێوەیەکی بێ بەزەییانە ڕوانگە و بۆچوونی ئیمەی مرۆڤ بەرێوە دەبەن. ئەوەیکە تێکنیك هاوڕیی ژیانی ئیمەن، یاخود ئایا ژیانمان پێك دێنن، دوو شتی وەك یەك نین و جیاوازییان هەیە. ئەوە جیاوازییە، کە لەڕاستیدا جیاوازی پێك دێنێ. ئەگەر لە داهاتوودا شتەکانی دەوروبەرمان تەنیا بە هێزی بیرکردنەوە خۆیان بجووڵێننەوە و جێگا بگۆرن، ئینجا هزری دەستکرد دەتوانێ لە بیرکردنەوەمان تێ بگا. سێنسۆر یاخود هەستپیکەری ئەلکترۆنیکی کە لە ناو جل و بەرگماندا نیشتەجێ دەکرێن، گەرمای جەستەمان، هەستی سۆزداریی و تایبەتمەندییە کەسییەکانیترمان دەکەنە ژمارەی دیجیتالی و دەیخەنە بەر دەست خاوەنەکانیان. وێنەگر و کامێرای دیجیتالی سەر شەقامەکان و نێو بازاڕ و بەر دووکانەکان ڕوخسار و دەنگ و هەڵسوکەوتی کڕین و فرۆشتنمان لەخۆیاندا پاشەکەوت دەکەن و بورسی سەودا، بیمە و نرخی ئابووری بە شێوەی ئالگاریتم ڕادەگیرێن، هەموو هەڵس و کەوت و کردەوەیەکی مرۆڤیش دەکرێن بە بەرهەمی کڕین و فرۆش و سەودایان لەسەر دەکرێ.

ئەو چارەنووسەی لە دەساڵی سەرەتای سەدەی بیست و یەکەمدا بەسەر بارودۆخی ئابوریدا زاڵ بووە، ڕەنگە تا ئەمرۆش زۆربەی مرۆڤ لێی تێنەگەیبن. سەردەمی دووهەمی شۆڕشی تێکنیکی نەك هەر پێویستی بە پاڵنەری دیجیتالی هەبوو، بەڵکوو پێویستیی بە پەیوەندانی گلۆبالی یاخود جیهانی و داهاتێکی ئابووریی گەشەسێنراو لە لایەن کەرەسەی بەهێزتر وەك کامپیۆترەوە هەبوو. بە خولڤاندنی گووگل، فەیس بووك،

[8] Pedro Domingos: The Master Algorithm. How the Quest for the Ultimate Learning Machine will Remake our World, Penguin 2015, S. 16.

ئامازۆن و ئاپل و ... هتد، جیهانێکی تەواو نوێی ئابووری دروست کراوە. پلاتفۆرمی سەرمایەداریی شۆڕشێکی ئەوتۆی وەڕێخست و یاساکانی یارییەکەی ئەوها گۆڕین کە ئیتر لەمرۆدا ناکرێ باس لەسەر سیستەمی ئابووری لیبڕاڵی یا بازاڕی ئازاد بکرێ.

هەرکەس بیهەوێ بەرهەمەکەی بە بەرخۆر بفرۆشێ، ناتوانی چاوپۆشی لە تەبلیغاتی گووگڵ یا فەیس بووک بکا. تەنیا ڕێکخراوەیەکی وەك ئامازۆن بووە بە مەزنترین بازاڕی ئۆنلاینی جیهانی. ئەو شێوە حکوومەتە نوێیە بە یارمەتی ئالگاریتمەکانەوە بەڕێوەدەچی نەك وەك سەردەمی پێشوو بە شێوازی ئیدارەبازی یاخود کونترۆڵکردنی مرۆڤ. جا چ لە بواری سلامەتی، ڕێگا و بان یا ئینتێرنێت بێ، بە خێراییەکی سەرسووڕهێنەر هزری دەستکرد بەرێوەیە بۆ ئەوەی هەرچی زیاتر کارتێکەری خۆی لەسەر کار باری مرۆڤ قایمتر بکا. کاتێ دەستیان بەسەر هەموو شوێنەکانی زەویدا گرتبێ، ئینجا نۆرەی زەوی ژێر ئاوەکان، فەزا و ... دێ.

لە زۆربەی کتێبە دیجیتالییەکانی ئەم سەردەمەدا ناوێك لە سەرمایەداری و سنووردانانی بۆ مرۆڤ ناهێنرێ. نووسەران لە کتێبەکانیاندا کەرەسەی دەستکردی مرۆڤ بە شێوەیەك دەنووسن کە بۆ خوێنەر وەك باس لەسەر کارێکی گەلێك سروشتی و ئاسایی دەنوێنێ. بەڵام هزری دەستکرد نە وەك زانستێکی چاوپیس و شووم و نە وەك یاسایەکی سروشتی دانادرێ، بەڵکوو وەك کەرەسەیەکی پێشکەوتووی تێکنیکی زۆر بە ڕاحەتی و ساکاریی لە ناو کۆمەڵانی خەڵکیدا ناسێندراوە. مەبەست لەو پێناسەیەی بە مرۆڤ و جیهان ئەوە نییە کە هزری دەستکرد ببێتە یارمەتیدەر بۆ هاسانکردنەوەی ئاسایش و ژیانی مرۆڤ بەڵکوو تەنیا بۆ بەرزکردنەوەی داهات و زۆرکردنی پارەی سەرمایەدارانە.

لەڕاستیشدا ئەو نوێژەنکردنەوە و پێشکەوتوویییە شتێکی سەیرە. چەمکەکان هاومانا نین و بە شێوەیەك لێك جیاوازن. پشکنینی بیر و بڕوا، ستالینیزم و چەکی شەڕ بێ شك لە سەردەمی پیکهاتنی خۆیاندا گەلێك داهێنراوێکی نوێ بوون – بەڵام ئایا دەتوانین بە پێشکەوتوویان دابنێین؟ هەر هەڵسەنگاندنێك بەناوی پێشکەوتوویی تەنیا دەکرێ ئەو ناوەی لەسەردانرێ: "پێشکەوتوویی". بە دڵنیاییەوە فاشیزم و دیکتاتۆرەکانیش خۆیان بە پێشکەوتوو و تەنانەت بە کۆتایی مێژوو داناوە. زۆربەی مرۆڤی ئەمڕۆیی دیارە بە پێی بەڵگە ڕاستەقینەکانی مێژوویی ئەو چەمکانە بە چاوێکیتر سەیر دەکەن. لەناوبردنی کەرامەتی ئینسانی هەرگیز بە پێشکەوتوویی لە ئەژمار نایە تەنانەت ئەگەر سیستەمە حکوومەتییەکانش گەلێك خۆیان پێ نوێ بێ(وەك حکوومەتی تورکیا و ئێران). ئەو شتەی ئەمڕۆ نوێیە نابێ بە شێوەی ئۆتۆماتیك باشتر لە کۆنەکە بێ هەر وەك لە ئێران بینیمان. بۆچی دەبێ کارێك یاخود پرۆسەیەك بە پێشکەوتوو دانرێ چونکە نوێیە؟ ئایا کڕین و فرۆشتنی ئۆنلاین هەنگاوێکی پێشکەوتنخوازانەیە کاتێ سەیری دووکان و

بازاڕەکانی ناو شارەکان بکەین کە زۆربەیان بەهۆی بێ بازاڕیەوە داخراون و نابوود بوون و بە پێی کات ژمارەشیان بەردەوام زیاتر دەبێتەوە؟

چەمکی پێشکەوتویی، جا بەهەر چاوێك و لە هەر ڕوانگەیەکەوە سەیر بکرێ، وەك بەشێکی جیانەکراوەی ئەم کۆمەڵگا ئینسانییەی لێ هاتووە. ناڕەزایەتی سیستماتیکی وەرگیراو لەو چەمکە پێداویستییەکی سەرمایەدارییە. لە ڕوانگەی ڕەوانناسی و ژینگە ناسییەوە وەك زیانێکی کولتوورییە. مرۆڤ دەتوانێ لەسەر ئەو باوەڕە بێ کە هەردوو لایەن ڕاستەقینەی خۆیان دەپارێزن و ناچاریش نین لە بەرانبەر یەکتریان دابنێین. بەڵام ئەو کارە زۆر جار پێك دێ، ئەویش کاتێکە کە تاکەکەس شك لە گەورەبوونەوەی بێ سنوور و ئیدیۆلۆژی نەگۆڕ بکاتەوە. هاندەر بۆ هەموو ئەو کارانە لە لایەن سروشتەوە نییە بەڵکوو هۆکارەکەی یاسای یاریی ئابوورییە. ئەگەر باسەکە لەسەر مرۆڤ بێ هەموو ئەو چەمك و بایەخە ئینسانیانەی وەك متمانەکردن، ڕاستەقینە، ئازادی، دۆستایەتی، ڕێزلینان، پێزانین، ئەمەکداریی، وەفاداری، یارمەتیدان و هتد... شتێکی نوێ نین و لە سەردەمی کۆنی یۆنان و زۆربەی قۆناخەکانی مێژوویشدا بوونیان بووە و باسیان لەسەر کراوە. تەواوی ئەو تایبەتمەندییانە وەك خەونێکی گرنگی نوێی زۆربەی بەرنامە داڕێژانی هزری دەستکردی لیهاتووە.

درێژەی هەیە...